

О. І. Іліаді

Лексичні архаїзми українських діалектів Закарпаття

Карпатський ареал – одна із найдавніших у плані заселення зон слов'янського світу. Діалекти слов'янського, і зокрема українського, населення цього регіону мають чимало рис, що відзначаються великою хронологічною глибиною. Особливо це стосується лексичного корпусу, в якому відбився не тільки основний праслов'янський словник, але й лексеми, які характеризували зв'язки окремих праслов'янських діалектних угруповань (йдеться про сепаратні праслов'янські ізоглоси, що об'єднують карпатську діалектну зону з південнослов'янськими мовами ¹⁾).

У галузі реконструкції праслов'янського лексичного фонду слов'янських діалектів згаданого мовного ареалу на сьогоднішній день зроблено чимало: достатньо провести суцільне обстеження дефініцій хоча б такого універсального словника, як «Этимологический словарь славянских языков», щоб переконатись у тому, наскільки повно репрезентований в них карпатський матеріал. Проте лишається солідна кількість старожитних слов'янських лексем, генетична інтерпретація яких лишилась поза межами уваги дослідників. Відтак, певна кількість потенційних праслов'янізмів не одержала належної кваліфікації. Викладені нижче результати етимологічного аналізу групи українських діалектних лексем, зібраних на Закарпатті дослідниками в різні часи, дозволять частково заповнити прогалини у відновленні праслов'янського лексичного шару карпатоукраїнських говорів.

Brusl, і 'ковзани' (Leška, Šišková, Mušinka 314) ² – рефлекс субстантивованого дієприкметника на *-l-* у формі множини **bruslō(jь)* від втраченого атематичного ***brusti*, пор. вторинне **brusiti* (: чес. діал. *brousit* 'вештатися, волочитися за кимось', слвц. *brúsit* 'точити, загострювати; шліфувати, робити гладким'; ЕССЯ 3, 48). Український діалектизм утворює ізоглосу з чес. *brusle* 'ковзани; полоз' (Малл 105). Значення слова розвинулося з первісного 'предмет із гладкою, відшліфованою поверхнею' > 'ковзани'.

На території гуцульських говірок Закарпаття фіксується рідкісна лексема **виґаночка** 'тристібкова кривулька (назва вишивальної техніки)', яку тлумачать як «можливо, префіксальне утворення від *ґанок* (з чес. *gánek* 'коридор, стежка' – ЕСУМ I, 468)» ³, що не може бути прийнятним з огляду на словотвір: префікс *ви-* приєднується винятково до дієслівних основ. Аналізоване слово утворене від незасвідченого **viranka*, що, у свою чергу, сягає **viganьka* – деривата від дієприкметника **viganь(jь)* < **vigati*. Дієслово **vigati* сформувалося в етимологічному гнізді і.-є. **ueig-* із розгалуженим семантичним спектром 'гнути; мотати, витися, обвивати, звиватися; крутити', пор. споріднене лтс. *viegls* 'легкий, хиткий, який хитається', а також слвн. *végati* 'хитатися, коливатися' (Walde I, 233, 234, 235; останнє продовжує псл. **végati*, яке репрезентує інший ступінь аблауту згаданого індоєвропейського архетипу – **uoig-*) ⁴. Таким чином, назва вишивальної техніки зумовлена характером вишитого візерунка, який міг складатися з так званих звивистих, викривлених «стежків».

Засвідченим на території Виноградівського району **габа́** 'хвиля на воді' (Лизанець 14), (похідне) *габіуца́* 'місце, де швидко тече вода' (ОАІУМ) формально відповідають: гуцул. *gabá* 'хвиля на гірській річці' (ГГ 42), *габіу́* 'камінь, об який б'ється вода і переливається через нього' (зафіксоване в с. Шибене Верховинськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.; ОАІУМ), (похідне) *габу́к* 'місце в річці, де вода тече вузьким руслом і з шумом б'є вниз' (Грінченко I, 262), слвц. діал. (Угорщина) *gaba* 'зв'язка, пасмо, вузол, купа' ⁵ із дещо відмінною семантикою. Ці слова доцільно розцінювати як рефлeksi псл. **gaba* 'щось вигнуте, нерівне (наприклад, хвиляста поверхня води через бурхливу течію)', що мотивувало прагматизмом української мовної зони ***Gaba*, реконструйований В. П. Шульгачем ⁶.

Грунтуючись на сказаному вище, неможливо прийняти тезу, згідно з якою укр. карп. *zabě* ‘великі хвилі на гірській річці’ без будь-якої аргументації інтерпретується як слово угорського походження⁷. Зважаючи на граматичне оформлення лексеми може лише йтися про зворотне запозичення з контактних угорських діалектів.

Дієслово **vpalati** ‘молотити снопи перший раз; висівати’ (Leška, Šišková, Mušinka 319) < **палати* співвідноситься із відзначеним на території Чернігівщини *палáти* ‘чистити зерно (проса, ячміння, гречки) від луски чи насіння соняшника від лушпиння та ін.; для цього зерно трусять в кориті, від чого легкі чатки відділяються у верхній шар і відлітають’ (Грінченко III, 88), (з іншим тематичним вокалізмом) слвн. *-paliti* ‘товкти, бити’ (в префіксальних формах *opáliti*, *pripáliti*), схв. *opáliti* ‘вдарити, дати ляпаса’, чес. *napáliti* ‘вдарити’, рос. діал. *zапалѣть* ‘т. с.’, які Л. В. Куркіна вважає наслідком метафоричного вжитку дієслова **paliti* ‘палити’ (тобто ‘обпекти вогнем’ > ‘вдарити’), не погоджуючись із укладачами «Етимологічного словника словенської мови», які, з нашої точки зору, слушно тлумачили цей матеріал серед континуантів і.-є. *(s)p(h)el- ‘бити, розщепляти’⁸. Не заперечуючи можливості розвитку значення ‘обпекти вогнем’ > ‘вдарити’ взагалі, відзначимо, однак, що у випадку семантичної деривації, яку пропонує Л. В. Куркіна, словникові дефініції наведених лексем містили б обидва значення (‘палити; пекти’ і ‘бити’), що було б закономірним: така значеннева видозміна – живий процес в сучасних слов’янських мовах. Але цього не спостерігається і, більше того, існують слова типу чес. *zápoliti* ‘бити(ся), бороти(ся)’ (Малл 903), блр. діал. *вўполаць* ‘провіяти’ (ТС I, 170), які демонструють інший ступінь кореневого вокалізму. Випадків ужитку їх на позначення високотемпературних процесів, наскільки відомо, не зареєстровано.

Очевидно, що перед нами рефлексі псл. **palati* / **paliti*, **polati* / **politi*, сформованих в етимологічному гнізді і.-є. **pal-* / **pel-* ‘ударити, бити; кидати’ (пор.: гр. *pállō* ‘кидати, махати’, лтс. *paľat* ‘лаяти, картати’; Малл 903). Щодо значень на зразок ‘віяти’, ‘трусити зерно’, то вони вторинні щодо ‘молотити (< ‘бити’)). Їх розвиток стоїть у прямому зв’язку із суміжністю понять ‘бити’ і ‘трусити’ в людській свідомості.

Гєргáч'ка 'гортань' (Лизанець 19) < **gergach* знаходить близькі відповідники в буковин. *gorǵánka* 'горло, горлянка' (МСБГ 2, 13) < **gorǵan*, поліськ. *řipǵalá* 'кадик, адамове яблуко' (Аркушин І, 119), кашуб. *gurgola* 'гортань', пол. діал. *gurg(i)el* 'кадик' (Boryś, Popowska-Taborska II, 232), пол. діал. *gorgulik* 'ошийник' (Brückner 151). На наш погляд, цей блок слів репрезентує псл. **ǵergaśь*, **ǵerganь*, **ǵergola*, **ǵergǫľь*. **ǵergulь*, що в давнину могли служити назвами горла чи його частини. В аспекті подальшого членування вони суть суфіксальні нарощення ***ǵerga* / ***ǵergǫľь*, що виступає продовженням і.-є. **ger-* 'гнути; вертїти; згортати; витися; мотати' (Walde I, 593) у ступені редукції плюс *g*-детермінатив. Щодо синкретизму значень 'кривити; щось вигнуте, викривлене' та 'опуклість (> 'кадик, горло')' у межах цього етимологічного гнізда пор.: схв. *ǵrǵuľa* 'завиток, прядка' і рос. діал. *gurgúľa* 'гуля, нарїст на тілі' (< **ǵergul'a*)⁹. Пор. ще наявність такого паралелізму в іншій, утвореній шляхом *b*-нарощення згаданого етимона, парадигмі: ст.-сл. **грѣьѣ** 'спина, хребет', рос. *gorb* 'опуклість на спині; горб' (Walde I, 595) < **ǵerbь*¹⁰, словц. діал. *grba* 'нутроші; сплетіння'¹¹ < **ǵrba* (сюди ж угор. *dörbe* 'кривий, загнутий, косий'; Митрак 376, яке, вочевидь, належить до слов'янських запозичень в угорській мові) ~ лит. *gurgūtis* 'гуля; стрижень' (Lyberis 171).

Є реальні підстави вважати, що безсуфіксне **ǵerga* / -ь було успадковано праслов'янською мовою з найдавнішої доби як вже сформована індоєвропейська назва горла, гортані, про що свідчать факти неслов'янських мов, пор.: валаськ. *gorga* 'горло' (Brückner 151), нім. *Gurgel* 'горло, глотка' (його вважають джерелом для кашуб. *gurgola*, пол. діал. *gurg(i)el*; Boryś, Popowska-Taborska II, 232, тоді як це незалежні утворення, посталі на базі реліктової основи), лат. *gurguliō*, -*ōnis* 'горло; глотка, гортань', яке виводять із редукованого **ǵ^ur-g^ur-iōn*, наводячи при цьому як аналог лексеми типу лит. *giŕgulas*, лтс. *gurgulis*, рос. *gurgúľa* (без значення), кашуб. *gurgola* 'гортань' (Топоров ІІЯ 350). Все вищесказане дозволяє заперечити тезу про редукований характер структури лат. *gurguliō* (так само і решти наведених слів), прямим відповідником якого виступає основа псл. **ǵergǫľь*. Крім того, виведення *gurguliō* із **ǵ^ur-g^ur-iōn* сумнівне з фонетичного боку: рефлексом і.-є. **ǵ^u* в латинській мові було *v*, а не *g*¹².

Таким чином, до списку слов'яно-латинських ізоглос можна залучити ще одну лексему – **grg-ŷl-* ‘горло, гортань’, для котрої ще знаходимо відповідник (щоправда, з іншим значенням) у балтійській мовній зоні, пор. лит. *guŗgulas* ‘вузол’ (WLS I, 215), ‘булька; грудка’ (DLKŽ 193).

Відзначене на території північно-західної частини Мукачівщини **gígati** ‘кидати’¹³ має паралелі в говірках околиці Ужгорода, пор. *gúgati* ‘кидати’ (Чучка 315) та діалектах Виноградівського району – *gýgnuti* ‘кинути’ (Лизанець 20). Пошук інослов'янських еквівалентів виводить на хорв. діал. *gígati* ‘скакати на одній нозі; ходити на ходулях; качати, качатися’ (Jurančić 226) та чес. діал. *giglat* ‘хитати, розхитувати’ (Gregor 55). Наведені лексеми сягають праформ **gugati*, **gugŷlati* (останнє, вочевидь, десубстантивне), що утворюють один аблаутний ряд із **gugati(se)* (: рос. діал. *gúgatyся* ‘качатися’, слвн. *gugati(se)* ‘т. с.’¹⁴. Л. В. Куркіна слушно тлумачить їх як ілюстрації до етимологічних гнізд із аблаутом *u* : *y*¹⁵). Щодо рефлексів основи **gug-* пор. ще: рос. діал. *gyga* ‘мерзляк’ та слвн. *gíg* ‘легкий відкритий візок на двох колесах’¹⁶, *‘те, що хитається, трясеться, тремтить’.

Західнослов'янський матеріал постачає ресурси для реконструкції варіанта зі ступенем редукції апофонії – **gǫgnŋti* (: слвн. *hehnút* ‘підкинути; струснути’; Mann 347, чес. діал. *gegnút*, *-nu* ‘стукнути’; Malina 28) < ***gǫgati*. Останнє може співвідноситися із **gǫžata*, що відновлюється на основі рос. *Гжата* – гідронім. Цю назву (без локалізації; може, йдеться про варіант до *Гжать* – ріка в басейні Волги; Vasmer I, 430 ?) залучають як потенційний приклад відбиття варіанта зі ступенем редукції кореня **gug-*¹⁷.

Отже, повний набір чергувань (**gug-* / **gǫg-* / **gug-*) відновлено. Глибша історія цих слів пов'язана з етимологічним гніздом і.-є. **ghugh-* ‘підкидати; трясти(ся)’ (Mann, 347; значення пояснюється через наведення слвц. *hehnút*) та його варіантами (**ghūgh-* / **ghūgh-*). Зважаючи на сказане, тлумачення болг. діал. *gúga* ‘ходуля’, схв. *gýgale* ‘т. с.’ як запозичень із германських мов (пор. швейц., нім. *Geigle* ‘подвійна гілка на дереві’; БЕР 1, 241) слід переглянути (Ст. Младенов вважав болгарське слово похідним від того ж кореня, що й у слові *гьбати, гьна*; Младенов 99). Ці імена дають підстави для відновлення імені **guga* ‘те, що хитається’ ~ **gugati*.

Гирáнка ¹⁸ ‘горло’ (Чучка 315) утворене від утраченого **guran* (**guran*), що сягає псл. **guganъ* < **guga* / **gugъ* ‘щось велике; опукле, кругле’. Останнє відбилося у хорв. діал. *gīga* ‘велика худа жінка’ (Југанчић 226), серб. *gūga* ‘висока жінка’ (Мичатек 65). Очевидно, пов’язане з лит. *gugà* ‘желвак, гуля, наріст; горб; холка’ (DLKŽ 191), яке може ілюструвати як чисте і.-є. **u*, так і ступінь редукції аблауту і.-є. **gug-* ‘опуклість; щось кругле’, тоді як слов’янські слова сягають варіанта зі ступенем подовження редукції. Слов’янський різновид із редукційним вокалізмом відбився у блр. діал. *нягéлы* ‘незграбний, слабкий; нерухливий, фізично недорозвинений (переважно про дитину)’ (Яўневіч 39) < **gegлы* ‘щось товсте, неповоротке’ < **gьgлы(jь)* – дієприкметник на *-l-* від втраченого **gьgt’i*.

Імовірно, що до кола континуантів **gug-* належить і назва шпилью (вершини) гори *Gúga* (*Gúra*) в Івано-Франківській області (Надвірнянськ. р-н, с. Лазок; ОАІУМ).

Гѣмбыр’я ‘набита на голові гуля’ ¹⁹ належить до великого гнізда слів, об’єднаних навколо і.-є. **gel-* ‘стискати; куля, грудка’. Український діалектизм сягає псл. **gьlbyr’a* – суфіксальне (на *-yr’-*) похідне від основи **gьlb-*. Остання утворилась шляхом *b*-детермінації базового **gel-* у ступені редукції. Фрагмент парадигми похідних від **gьlba* (: рос. *Голбин* – антропонім; Веселовський 81, *Голбино* – ойконім у колишній Ярославльській губ.; Vasmer RGN II, 396, чes. *Holba* – антропонім ²⁰) реконструюється на основі такого матеріалу:

**gьlbasъ*: пол. діал. *gilbas* ‘великий хлопчик (підліток); відросток; незграбна людина’, *Gilbas* – прізвище незграбної та сильної людини (Karłowicz II, 77) < **‘щось товсте’*;

**gьlbanъ*: укр. *Голбан* – антропонім (КПУ 5, 257);

**gьlbica*: укр. діал. поліськ. *гѣмб’іца* ‘довга палиця з трубкою або набалдашником, якою бовтають воду’ (Никончук, карта № 90) < **голбиця* ²¹;

**gьlburъ*: укр. *Голбур* – антропонім (ТСК 50).

До праслов’янського етимологічного гнізда з вихідним **gьlda* ‘опуклість’, генезис структури якого описано у фаховій літературі ²², належать закарпатські діалектизми **гѣўдыр’я** ‘потовщене місце на нитці (на великій відстані)’ (Дзендзелівський 203), **гѣўдыр’я** ‘гудз на дереві’ (Верхратський 1902, 235), **гѣндырр’я**

‘набита на голові гуля’ ²³ (з асимілятивною зміною *л > н* у позиції перед *д* ²⁴), первісна форма яких відновлюється як **gəldyr’a*.

Гордубан’я, гордубан’я, гурдузан’я ‘потовщене місце на нитці (на великій відстані)’ (Дзендзелівський 203) ілюструють ще одне (*d*-детермінативне) поширення вже згаданого **gər-* (див. **гергач’ка**). Ці слова утворені від незафіксованих (і це само по собі свідчить про їх потенційну архаїку) **гордоба*, **гордоза* (суфіксальне *о* першого й другого перейшло в *у* в ненаголошеному складі плюс вплив сусіднього *-б-* у випадку із *гордубан’я*, кореневе *о* другого – під впливом голосного в суфіксі). Для них імовірні прототипи **gərdoba* / **gərdoza* (щодо першого пор. ще схв. *grđoba* ‘потвора’; Толстой 73) – деривати з суфіксами *-ob-* / *-oz-*. З іншомовних відповідників, що мають інший формант, відзначимо болг. діал. *g’ypd’yl* ‘розбитий глиняний глек чи горщик для води’ (Кювліева, Димчев 66) < **gərdulь*. Ця лексика співвідносна з **gərdəti* (: схв. *grđetu* ‘ставати потворним’; Толстой 73).

У двох говірках Тячівського району зареєстровано ткацький термін **дитіульник** ‘ціпок, що заходить у проріз заднього навою і закріплює кінці ниток основи’ (Дзендзелівський 231). Його генезу слід орієнтувати на дієслово **dəti* (: схв. *djəti* ‘діти, класти, ставити’, чes. *děti* (*se*) ‘робитися’; ЭССЯ 4, 229; стаття **dē(ja)ti*) з багатоплановою семантикою ‘діяти, робити, здійснювати будь-яку операцію’. З огляду на відсутність твірного прикметника на *-н* варто припускати складне архаїчне похідне **dětidlъnikъ* < ***dětidlъnъ(jъ)*, що походить від **dětidlo* – дериват на *-idlo* з інструментальним значенням від дієприкметника **dětъ(jъ)* (< **dəti*). На базі дієприкметникової основи утворені й **dětělъ* (: д.-серб. **дѣтель** ‘робота, праця’; Даничић 1, 327), а також паралель до **dětidlo* – **dětadlo* (: болг. діал. *детало* ‘перепона, прикута впоперек дна бочки чи кадки, яка тримає дошки, щоб вони не покоробились’; БЕР 1, 348 – «неясне»).

Korčuly ‘ковзани’ (Leška, Šišková, Mušinka 316), пор. аналогічний діалектизм, що функціонує у південнолемківській говірці на території Словаччини, *корчул’і*, *-л’* ‘ковзани, совги, лижви’ (Горбач 1973, 36). Ця лексема утворює ізоглосу зі слвн. діал. *korčulja* ‘черпак, дерев’яна ложка’, *Krčula* – антропонім, що сягають псл. **kərčula* / **kərčul’a* ²⁵ ‘щось викривлене, вигнуте’. Мотиваційною ознакою для назв ковзанів послужила форма їх загнутих

догори передніх кінців. Ймовірно, праслов'янський діалектизм карпато-балканської зони.

Закарпатський ареал репрезентує варіантне до **kor,čuly** (в аспекті суфіксації) утворення – **корчуги** ‘короткі сани до воження ковбків’²⁶, що вживається й у буковинських діалектах, пор.: *корчуги* ‘короткі санки; підсанки (до ковбків)’ (Горбач 1997, 41), *корчуги*, *курчуги* ‘спаровані сани для перевезення дерева’ (МСБГ 4, 83). Для нього відновлюється архетип **kъrčuga*.

Нáспáк ‘навпаки’ (Чучка 328) сягає праслов'янської прийменниково-відмінкової форми **na sьpакъ* або **na jьzpакъ* ~ **sьpаčiti(se)* / **jьzpačiti(se)* (: укр. діал. волин. **спачити*, що відновлюється на основі форми минулого часу, вжитої у виразу «*спачило* двері» ‘покоробило, викривило’²⁷, чес. діал. *spáčit sa* ‘набриднути, остогиднути комусь’; Malina 112, словн. *spáčiti* ‘спотворити, зіпсувати’; Хостник 283). Префіксальна форма від **pačiti* ‘кривити, повертати’ (: схв. *pačiti* ‘псувати’, словн. *páčiti* ‘виламувати’) ~ **paky* ‘знову’²⁸. Континуантами **pačiti(se)* у слов'янських діалектах Карпат виступають: укр. **пачити сьі** ‘кривитися, коробитися’ (Верхратський 1900, 113), **пачітися** ‘т. с.’, що порівнюється зі словц. *páčit sa* ‘т. с.’ (Верхратський 1902, 258).

У чистому вигляді іменник **sьpакъ* / **jьzpакъ* зберігся в українських діалектах східнословачкої частини Закарпаття (пор. **спак**, **цпак** ‘лівий бік полотна’, які З. Ганудель слушно порівнює із словц. заст. *spak*, *zpak* ‘навпаки’ та укр. **наспак** ‘навспак’ без тлумачення їх структури²⁹) та у словенській мові, пор. *spàk* ‘потвора; капость’ (Хостник 283). Очевидно, первісно **na sьpакъ* / **na jьzpакъ* позначало мету зворотного руху (те, до чого повертаються, до чого спрямовано зворотній рух).

Щодо конструкції пор.: **na sьpолъ* / **na jьzpolъ* (: укр. діал. закарп. **наспұл** ‘на половину’; Лизанець 56, **наспіл** ‘навпіл із ким-небудь’; Грінченко II, 522, словн. *naspolu* ‘навпіл’; Хостник 133) ~ **polъ* ‘половина’, **na sьperкъ* / **na jьzperкъ*, реконструкція котрого здійснюється на основі закарпатського **насперék** ‘наперед’ (Лизанець 55) ~ **perкъ*, пор. ще укр. діал. *навперіч* ‘навпаки’³⁰ (с. **na vьperčъ* / **na uperčъ* ~ **perčъ* – м'який варіант) з іншою префіксацією. Слов'янське словотвірне гніздо з коренем **perk-* може бути проілюстроване ще такими прикладами: **perčьna* (с. макед. *Прéчна* – назва поля; Пжанка 429), **pьrkatъ(jь)* (с. укр. діал. *пиркáтий* ‘про людину з задертим носом’³¹) – форма у ступені редукції.

Недўйдавий ‘незграбний’ (Лизанець 56; Чучка 329), гуц. **нидўндавий** ‘нездарний’ (Жегуц, Піпаш 99) – фонетичні варіанти до незасвідчених **недул’давий* / **недулдавий* < **недълдавий*. Явище зміни *л* > *н* у позиції перед зубним широко розповсюджене у слов’янських діалектах. Стосовно ж переходу *л* > *й* (*j*) через стадію пом’якшення *л’* пор.: укр. діал. *голда* ‘тупа, розумово обмежена жінка’ (Корзонюк 99) і *гойда* ‘легковажна неохайна жінка; іронічне прозивання високої людини’ (Ващенко 60), рос. діал. *наполза*, *напойза* ‘бешкетник, вертун’ (Богораз 102) < **pъlza* (~ **pъlzi*, **pъlzati* ‘повзти, повзати’). Найдавніша форма слова, що стало об’єктом дослідження, відновлюється як **nedъldavъ(jъ)* < **nedъlda*. Стосовно структури пор.: **nevъra* (: рос. *Невра* – ойконім у колишній Владимирській губ.; Vasmer RGN VI, 114) ~ **vъrati* ‘плести; гнути, кривити’.

Базове **dъlda* з широким значеннєвим діапазоном, об’єднанням навколо сем ‘щось велике, нестатурне’, реконструюється у спеціальній літературі ³².

Гуц. **обьетка** ‘ретязь поперечний’ у виразу «*обьетка* у р’єдочок» ³³ дозволяє відновити псл. **obъtka* < **obъtъ(jъ)* – дієприкметник на *-t-* від дієслова **obъti* (: укр. діал. об’яти ‘обійняти’; Желехівський, Недільський I, 552; пор. ще рос. *объять* у виразі «*объять* необъятное»). Тобто мотивація передбачала такі ознаки, як ‘щось зв’язане, скріплене’ або ‘те, чим зв’язують, скріплюють’.

Для карпатського терміна з галузі лісосплаву **опачина** ‘весло на плоту’ знаходять відповідники: чес. *opáčina* ‘весло’, пол. *opáczina* ‘весло на плоту’ ³⁴. Пор. ще: гуц. *опáчина* ‘кормове весло плота’ (Горбач 1997, 58), бойк. *опáчина* ‘кормо на плотах’ (Онишкевич 2, 21). Ця лексема має аналог у поліській діалектній зоні (укр. *опáчина*, *апачина* ‘правільне весло’; Лисенко 1974, 26) та південнослов’янських мовах: болг. діал. *опачина* (Ст. Младенов співвідносив його з *опача*; Младенов 382), хорв. *опачина* ‘опачина’ (Jurišić 142). Генезис перелічених слів пояснюється у зв’язку з дієсловом **o(b)pačiti* (префіксальний варіант до вже згаданого **pačiti*). Швидше за все, йдеться про утворення від незасвідченого (проте нові джерела можуть внести корективи в цю тезу) в східно- та західнослов’янському континуумі **o(b)pača* (пор. болг. *опача*) чи **o(b)paць* (< **o(b)pačiti*). Воно позначало укріплення на плоту кий, весло, яке могло повертатись, що дозволяло здійснювати контроль над рухом плота.

Ot, až ‘повід; віжка’ (Leška, Šišková, Mušinka 317; фактично – *om’яж*) сягає псл. **otъjěžь* – похідне від втраченого ***otъjěžati* (< ***otъjězjati*), що є імперфективом на -ja- від **otъjězati* ~ *(v)ęzati ‘в’язати’.

У гуцульських говірках дослідженого ареалу реєструється іменник **шкреміткі** ‘відпадки з мосяжі, які полишаються по виробленню ціточок, бобріків, копитців по усипанню хрестів і т. ін. та спилованню короставок’³⁵ (< *‘дрібна (відколота чи відрізана) частка’), котрий утворює сепаратну українсько-російську ізолексу, пор. рос. діал. *шкреметка* ‘черепок’, що сягає псл. *(s)*krem-et-ъka*³⁶.

Отже, як показують результати етимологічного аналізу групи закарпатських діалектизмів і споріднених з ними утворень, карпатський словник зберігає сліди глибокої мовної архаїки. Виявлення повного списку його елементів необхідне не тільки для реконструкції праслов’янського лексичного фонду, але й для розуміння мовної (а відтак – і культурної) ситуації в карпатському ареалі в давні часи.

¹ Реконструкція праслов’янських ізолекс такого типу значною мірою була виконана російськими науковцями (див.: Г. А. Гиндин, И. А. Калужская. Реконструкция карпатского регионального компонента позднеславянского лексического фонда // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. М., 1991. С. 14–36 (тут же див. критерії відбору матеріалу); Їх же: Роль Карпат в этногенезе славян позднеславянского периода в свете историко-филологических и лингвистических данных // Славистические исследования. Доклады к XI Международному съезду славистов (Братислава, 30. VIII.–8. IX. 1993 года). М., 1992. С. 48–57).

² Фонетична транскрипція українських слів, зібраних у словнику, доданому до дослідження Leška O., Šišková R., Mušinka M. *Vyprávění z Podkarpátí. Ukrajinská nářečí východního Slovenska*. New York–Praha–Kyjev, 1998, у статті зберігається.

³ Зінченко І. В. Назви вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках: Дис. ... канд. філол. наук. К., 1997. С. 25.

⁴ Докладніше про основу **ueig-* / **uig-* див.: Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 313–314 (з літературою).

- ⁵ Gregor F. Der slowakische dialect von Pilisszántó. Budapest, 1975. S. 220.
- ⁶ Див.: Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд. С. 92 (із визначенням ****Gaba** як форми зі ступенем подовження кореневого *o*, пов'язаної чергуванням із ***gъb-** (***gyb-** / ***gub-**), і.-с. ***g(h)eub(h)-** 'гнути, крутити; кривизна' та констатацією можливої двозначності **-a-** в словах типу укр. діал. *gabuk*; гідрографічний термін ***gaba** не реконструється).
- ⁷ Клепикова Г. П. Из карпатоукраинской терминологии горного ландшафта // Местные географические термины. М., 1970. С. 61.
- ⁸ Куркина Л. В. [Рец.:] F. Bezlaž. Etimološki slovar slovenskega jezika. Tretja knjiga. P-S. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana, 1995 // Этимология. 1994–1996. М., 1997. С. 202.
- ⁹ ***Gorgul'a** в ЭССЯ (7, 209) кваліфікують як експресивне утворення, порівнюючи його з ***gъrgati**.
- ¹⁰ Багатий матеріал, зібраний під праформою ***gъrbъ**, автори ЭССЯ (7, 200) тлумачать як експресивний.
- ¹¹ Gregor F. Цит праця. С. 221.
- ¹² Див.: Нидерман М. Историческая фонетика латинского языка / Пер. с франц. и примеч. Я. М. Боровского. М., 1949. С. 89.
- ¹³ Пагір'я І. Д. Система приголосних у говірках Північно-Західної Мукачівщини // Доп. та повід. Ужгородського університету: Серія філологічна. Ужгород, 1959. № 4. С. 83.
- ¹⁴ Куркина Л. В. К реконструкции этимологических связей основ с дифтонгом на *ѣ* // Этимология. 1971. М., 1973. С. 68–69.
- ¹⁵ Куркина Л. В. Там само (з тезою про належність до рефлексів основи ***gug-** не тільки дієслів типу рос. *гу́гаться* 'качаться', але й утворень типу пол. *guga* 'гуля', словц. *guga* 'зоб, пухлина').
- ¹⁶ Куркина Л. В. Там само. С. 69.
- ¹⁷ Куркина Л. В. Там само. С. 69 (із посиланням на Е. Френкеля).
- ¹⁸ Символ *ŋ* позначає особливу діалектну вимову звука [n].
- ¹⁹ Дзендзелівський Й. О. Із спостережень над ротацізмом в українській мові // Мовознавство. 2000. № 6. С. 14.
- ²⁰ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. S. 199.
- ²¹ Про випадки переходу *л > м* перед губними див.: Шульгач В. П. Українські етимології. 21–28 // Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 22.
- ²² Козлова Р. М. Проблемы славянской именной префиксации (производные с префиксом *a-*) // Русский язык: Межведомствен. научн. сб. Минск, 1991. Вып. 11. С. 66.
- ²³ Дзендзелівський Й. О. Цит. праця. С. 14.
- ²⁴ Подібні приклади див.: Шульгач В. П. Українські етимології. 21–28. С. 20.
- ²⁵ Реконструкція ***kъrčula** на словенському матеріалі здійснена Р. М. Козловою (детальніше див.: Козлова Р. М. Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997. С. 223).

- ²⁶ Шухевич В. Гуцульщина // Материяли до українсько-руської етнольогії. Львів, 1899. Т. II. С. 106.
- ²⁷ Усне повідомлення В. П. Шульгача.
- ²⁸ Про корінь **rak-* див.: Куркина Л. В. Заметки по словенской этимологии // Общеславянский лингвистический атлас. 1980. М., 1982. С. 278.
- ²⁹ Ганудель З. Ткацька лексика в українських говорах Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів, 1992. С. 268.
- ³⁰ Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. К., 1998. С. 75.
- ³¹ Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 249.
- ³² Козлова Р. М. *Большие Долды, Малые Долды* и родственные названия (этимологический комментарий) // Материалы для изучения сельских поселений России: Материалы и сообщ. третьей науч.-практ. конф. «Центральночерноземная деревня: История и современность». Ч. 1. Язык. Культура / Ред. Н.В. Подольская, З. В. Рубцова. М., 1994. С. 133–136.
- ³³ Зінченко І. В. Цит. праця. С. 141.
- ³⁴ Фодов Ш. Л. Українські запозичення в галузі лісорубської термінології в угорських говорах р-ну Верхньої Тиси (говірки Вишкова й Тячева) // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. Ужгород, 1982. С. 147.
- ³⁵ Шухевич В. Гуцульщина // Материяли до українсько-руської етнольогії / За ред. Х. В. Вовка. Львів, 1901. Т. IV. С. 285.
- ³⁶ Детальніше про етимологію російського слова див.: Петлева И. П. Этимологические заметки. Рус. диал. *шкритка* – праслав. *(s)*kriti* // Общеславянский лингвистический атлас. 1980. М., 1982. С. 288–289.

СКОРОЧЕННЯ

- Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
- БЕР – Български етимологичен речник / Съст. Георгиев В., Гълъбов Йв., Заимов Й., Илчев Ст. та ін. София, 1971–2002. Т. 1–6.
- Богораз – Богораз В. Г. Областной словарь колымского русского наречия // Сборник ОРЯС имп. АН. СПб., 1901. Т. LXVIII.
- Ващенко – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960. Вип. 1.
- Верхратський 1900 – Верхратський І. Про говір долівський. Словарчик // Записки Наук. товариства імені Шевченка. Львів, 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 95–127.

- Верхратський 1902 – Верхратський І. Знадоби для пізнання угорських говорів // Записки Наук. товариства імені Шевченка. Львів, 1902. Т. XLV. С. 29–80.
- Веселовский – Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
- Горбач 1973 – Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). Мюнхен, 1973.
- Горбач – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія). Мюнхен, 1997.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
- Даничић – Даничић Ђ. Рјечник из књижевних старина српских. Београд, 1975. Т. I–III.
- Дзендзелівський – Дзендзелівський Й. О. Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР // Studia Slavica. Budapest, 1967. Т. XIII. С. 181–246.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–2002. Вып. 1–29.
- Желеховский – Желехівський Є., Недільский С. Мало-русько-німецький словар. Львів, 1896. Т. 1–2.
- Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. К., 1987. С. 62–267.
- КПУ – Книга Памяти Украины: Кировоградская область. Кировоград, 1995. Т. 5.
- Кювлиева, Димчев – Кювлиева В., Димчев К. Речник на Хасковския градски говор // Българска диалектология: Проучвания и материали. София, 1970. Кн. 5. С. 53–107.
- Лизанець – Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської області: Дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1957. Т. II (машинопис).
- Лисенко СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. К., 1974.
- Митрак – Митрак А. Мађарско-руський словарь. Ужгород, 1922.
- Мичатек – Мичатек Л. А. Дифференциальный сербско-русский словарь. СПб., 1903.
- Младенов – Младенов Ст. Етимологически и правописен речник на български книжовен език. София, 1941.

- МСБГ — Матеріали до словника буковинських говірок. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- Никончук — Никончук М. Лексичний атлас Правобережно-го Полісся. К.; Житомир, 1994.
- ОАІУМ — Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
- Онишкевич — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984. Ч. 1–2.
- Пјанка — Пјанка В. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен. Скопје, 1970.
- Толстой — Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь. М., 1982.
- Топоров — Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь: Е–Н. М., 1979.
- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А. А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- ТСК — Телефонный справочник города Кировограда. Кировоград, 1993.
- Хостник — Хостник М. Словинско-русский словарь. Горича, 1901.
- Чучка — Чучка П. П. Українські говірки околиці Ужгорода (фонетика і морфологія): Дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1958. (машинопис).
- Яўневіч — Яўневіч М. З лексікі вёскі Кліны // Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. Мінск, 1960. С. 7–64.
- Boryś,
Popowska-Taborska — Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny. Warszawa, 1994–2002. T. I–IV.
- Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1974.
- DLKŽ — Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1972.
- Gregor — Gregor A. Slovník nářečí slakovsko-bučovického. Brno, 1959.
- Jurančić — Jurančić J. Srbskohrvatsko-slovenski slovar. Ljubljana, 1972.
- Karłowicz — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. T. 1–6.
- Lyberis — Lyberis A. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. Vilnius, 1962.
- Malina
Mann — Malina I. Slovník nářečí mistřického. Praha, 1946.
- An Indo-european comparative dictionary / By Stuart E. Mann. Hamburg, 1984–1987.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin, Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.

-
Vasmer RGN	- Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
Walde	- Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Berlin und Leipzig, 1927–1930. Bd I–II.
WLS	- Niedemann M., Senn A., Brender F. Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch. Heidelberg, 1932–1951. Bd 1–2.